

ЗАКРИЛА НА ИНТЕЛЕКТУАЛНАТА СОБСТВЕНОСТ – ОСОБЕНОСТИ И РАЗВИТИЕ В БЪЛГАРИЯ

Доц. д-р Радка Иванова
Икономически университет – Варна

PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY – SPECIFICITIES AND DEVELOPMENT IN BULGARIA

Assoc. Professor, Ph.D. Radka Ivanova
University of Economics – Varna

***Abstract:** Intellectual property represents a specific intangible asset for any organization, which enables the formation of specific legal relationships in connection with the economic realization of the object of protection. Intellectual property generates for its owners additional value and competitive advantages for the results obtained from their creative activity. They are subject to protection under a special legal order ensuring the protection of people's ingenuity and the economic benefits it provides for subjects. In this regard, the purpose of this study is to present the features of intellectual property such as the concept, forms, objects of protection, the existing international agreements, as well as to analyze the state of intellectual property protection in Bulgaria by analyzing the data on the registered protective documents for period 2017-2022.*

***Key words:** intellectual property, protection, creative activity.*

Увод

Развитието на организациите и страните като цяло се основава на нововъведенията, които представляват двигател на икономическото развитие. Генерирането на иновационни идеи предполага, от една страна, създаване на благоприятни условия за творческа дейност на хората, а от друга – обезпечаване на подходяща защита за създателите на иновации. Като фактор с водещо значение можем да посочим човешкият капитал, неразделна част от който е интелектуалната собственост. В тази връзка възможностите за закрила, предоставяни от регламентите, съществуващи в областта на интелектуалната собственост, предопределят степента на развитие. Притежаването на интелектуална собственост от компаниите формира допълнителни конкурентни предимства за тях, включително възможности за увеличаване на приходите и икономии от мащаба.

Интелектуалната собственост представлява динамично развиващ се сектор, имащ дългогодишна история. Това е един от най-важните активи, които дадена организация или физическо лице може да притежава. Счита се, че чрез интелектуалната собственост се постига по-лесно идентифициране, планиране, маркетинг и респективно – закрила на творческите резултати [24]. Тя обхваща широк спектър от дейности, поради което има съществена роля в културен и икономически аспект.

Изграждането и поддържането на ефективна и справедлива система за интелектуална собственост и защита на правата за нея създава блага за всички заинтересовани страни – от създателите ѝ до крайните потребители на продуктите и услугите.

1. Възникване на понятието интелектуална собственост и нейната закрила

По своята същност интелектуалната собственост представлява едно сложно, динамично, комплексно понятие, което се развива непрекъснато. Има както икономическо, така и юридическо измерение. Предпоставка за това е неограничеността на човешкия ум и въображение, осигуряващи нови интелектуални постижения. В тази връзка някои автори приемат, че интелектуалната собственост се явява „търговско приложение на творческата мисъл“, осигуряващо предизвикателства в технически или художествен аспект [9]. В допълнение на това можем да посочим съществуващото в специализираната литература разбиране, че интелектуалната собственост се свежда до изключителните права, които са тясно свързани именно с творческата дейност на хората [20]. Правата се определят по този начин, тъй като изключват други лица (физически и юридически) от кръга на лицата, които могат да се разпореждат с интелектуалната собственост. На практика от резултатите от интелектуалната дейност могат да се възползват само онези, които получат официално право за това.

В специализираната литература се посочва още, че предпоставка за използване на понятието „собственост“ представлява приравняването на правата на авторите на резултатите от интелектуалната дейност и техните носители на авторски права към правото на собственост съобразно международни споразумения и законодателствата на редица страни [3]. Съществува и разбирането, че правата на интелектуална собственост следва да бъдат дефинирани така, че да облагодетелстват постигането на справедлива и в същото време привлекателна среда за развитието ѝ [7].

Най-общо интелектуалната собственост може да се разглежда като набор от правни доктрини, които предопределят начините за регулиране на различни видове идеи и знаци. Чрез правата на интелектуална собственост се регламентират начините, по които могат да се поощряват и възнаграждават творчеството и идейността на хората. Съществуващите законови актове в областта на интелектуалната собственост имат за цел, от една страна, да обезпечат законов израз на съответните морални и икономически права, които създателите имат върху своите творения и да се регламентира достъпът до тях. От друга страна – да се насърчава креативността на хората, разпространяването и прилагането на резултатите от нея [25]. Освен това според някои изследователи в областта, интелектуалната собственост може да се разглежда като съвкупност от няколко вида законово признати права, които произтичат от творческата дейност на хората [21]. Самото разпространяване на правата на интелектуалната собственост се осъществява с помощта на мрежа от двустранни, регионални и многостранни договори [19]. Тези права възникват на различно място и по различно време, като на практика се използват за постигане на конкретни пазарни цели в национален и международен аспект. В тази връзка правата на интелектуалната собственост се представят като правни норми, обхващащи лични и имуществени права върху резултатите от творческата дейност на хората и приравнените към тях обекти, за които може да се получи закрила [14].

Освен това някои учени защитават тезата, че интелектуалната собственост може да се разглежда, от една страна, като средство за атака на конкуренти, в случай, че те нарушават правата на дадена организация относно конкретен резултат от интелектуална дейност. От друга страна – представлява и средство за отблъскване на конкурентите [22]. Независимо от конкретния начин на интерпретиране обаче можем да посочим, че интелектуалната собственост има ключово значение за постигане на растеж и конкурентоспособност. Предпоставка за развитието и икономически просперитет на

организациите в 21 век е напредъкът в знанието, което също лежи в основата на интелектуалната дейност [26].

Разглеждането на интелектуалната собственост от *икономическа гледна точка* позволява интерпретирането ѝ като нематериален актив, осигуряващ печалба за своите притежатели [6]. На практика това са нематериални активи за организациите, които имат дълготраен характер, основаващ се на техните характеристики: уникалност (резултат от творчество и интелектуална дейност), неизхабимост (възможно е морално, но и не и физическо остаряване), възпроизводимост (възможност за едновременно използване на различни места от няколко лица неограничен брой пъти) и свръхдоходност (свръхпечалба в резултат на постигнатия търговски монопол). Това са и основните икономически преимущества, които интелектуалната собственост може да обезпечи на притежателя си пред конкурентите: търговски монопол, икономии от мащаба, свръхпечалба, висока конкурентоспособност, достигане на ефекта на синергия и др. [5]. Интерпретирането на интелектуалната собственост като икономическа категория се подкрепя и от Домнина (2009:40), която посочва, че получените ползи се изразяват в придобита стойност, насърчаване на производството и постигане на баланс между производство и потребление, т.е. има и разпределителна функция [8].

В специализираната литература се обръща внимание и на разбирането, че интелектуалната собственост представлява система и като такава се състои от следните компоненти – обекти, субекти и отношения (права) [3; 4; 23]. *Обектите* са резултатите от творческата дейност на хората и имат идеален (нематериален) характер. От своя страна, *субектите* на интелектуалната собственост могат да бъдат както физически, така и юридически лица [23]. Като субекти, участващи в процесите на създаване, регистриране, издаване на документи и използване на предоставените права, се определят автори на произведенията, техните правоприменници, национални и регионални патентни служби, обществени организации с нестопанска цел (дружества за авторско право), патентни представители [3]. Трябва обаче да направим уточнението, че създател на обекта на интелектуална собственост може да бъде само физическо лице, тъй като творчеството като дейност е присъщо само на хората. *Отношенията* се характеризират с икономически и правен характер и възникват, когато се установява и реализира собствеността върху обектите. На практика системата за интелектуална собственост е предназначена да осигурява икономически ползи за творците, собствениците, производителите на обекти на интелектуалната собственост, но също така и да обслужва някои политически цели на икономически развитите страни [18].

Всички обекти, интерпретирани като интелектуална собственост, имат една обща черта, свеждаща се до това, че те представляват уникални творчески резултати, продукти на персоналното творчество и иновативността на човешкия индивид [1; 16; 17]. Обезпечават на създателите си конкретни конкурентни предимства. Създаването на нематериални блага зависи от творческата дейност на хората, която изразява непрекъснатия стремеж към създаване на нещо ново, нещо различно. Необходимо е предоставяне на свобода на човека да изразява себе си чрез своите идеи, т.е. създаване на благоприятни условия за творчество. Творческият процес представлява основа за наличие и развитие на интелектуален капитал. На практика този процес има фактически, а не правен характер; не зависи от гражданска, етническа и религиозна принадлежност, възраст, пол и т.н. В общия случай се приема, че резултатите от творческата дейност на хората съществуват в съзнанието на своя създател, тъй като те са неосезаеми и имат нематериален характер в общия случай. За да получат нужната закрила обаче те трябва да намерят подходяща форма, която ги описва подробно, да се ви-

зуализират с помощта на изображения, чертежи, модели, които да ги овеществяват [11]. Едва тогава може да се говори за интелектуална собственост. Днес тя определя изключителните права върху създаденото в резултат от интелекта и ума на хората.

Формите на интелектуалната собственост могат да се представят в **три основни подкатегории** [27; 28]:

- **Търговски тайни (стратегии)**, позволяващи конфиденциалност на бизнес информацията.
- **Авторско право и родните му права**, отнасящи се до оригинални произведения на литературата, науката и изкуството; телевизионни програми, софтуер, бази данни, рекламни творби, архитектурни дизайни, мултимедии.
- **Индустриална собственост**, обхващаща изобретения, промишлени дизайни, търговски марки, географски указания за произход, нови сортове растения.

Като цяло понятието интелектуална собственост представлява обобщаващо понятие по отношение на съществуващите правни норми в тази сфера [14]. Можем да обобщим, че интелектуалната собственост днес се разглежда едновременно като продукт, финансов актив, производствен фактор, източник на доходи, предмет на сделки между различни лица с икономически характер, в резултат на което създава конкурентни предимства за притежателите си. Интелектуалната собственост може да се представи като икономически отношения между хората и организациите във връзка с осъществяваната от тях дейност във връзка със създаването на духовни блага, тяхното владене, използване и разпределение.

Значимостта на интелектуалната собственост може да се търси в три направления – за предприемача, представляващ източник на нови идеи; за потребителя; за страната като цяло [15]. За предприемача или твореца интелектуалната собственост представлява част от неговите нематериални активи, позволяващи му да формира конкурентни предимства на пазара и генерира печалба. За потребителя тя се явява нематериално благо, което е резултат от труда на друг, но може да използва, за да удовлетворява свои потребности. За страната като цяло значимостта на интелектуалната собственост се състои в общия съвкупен полезен резултат, който може да се генерира чрез предоставяне на правова закрила на творците.

2. Закрила на интелектуалната собственост – зараждане, видове и особености

Запазените исторически източници показват, че още през далечната 1474 г. във Венеция е приет първият в света закон за защита на изобретенията, който признава моралното и изключително право на автора на дадена творба или изобретение да го използва, т.е. представлява първият закон за защита на авторското право. Малко покъсно, през Средновековието се говори за привилегии, предоставяни от монарха на съответния автор относно конкретните правила и начин на разпространяване. Първият закон, разглеждащ закрилянето на създадените нововъведения, е известен като „Парте Венециана“, регламентиращ три изисквания, на които трябва да отговаря творението, за да получат закрила – да е „ловко“ замислено, да е ново за Венецианската република и да е годно за конкретна работа, носеща ползи. Правото се е получавало за срок от 10 години.

От друга страна можем да посочим, че като първообраз на съвременните патентни закони се разглежда приетият през 1624 г. в Англия закон „Статут на монополите“, в който вниманието се фокусира върху привилегиите, които могат да бъдат получени при определени условия. Предпоставка за това е фактът, че в него се регламентира изключителното право на създателя на ново техническо решение да се разпо-

режда с него в продължение на 14 години и на практика забранява на други да се възползват от него в рамките на този период. Прави впечатление поставеното изискване за предоставяне на подробни чертежи, въз основа на които кралят да предостави това право на автора им. В края на 18 век и други държави приемат своите първи патентни закони – 1790 г. – САЩ, 1791 г. – Франция, 1870 г. – Русия, 1877 г. – Германия [31].

В исторически аспект трябва да посочим, че *интелектуалната собственост* като понятие води своето начало от промишлената революция в Англия [13]. Малко покъсно, когато промишлената революция започва да се разпространява извън пределите на страната и се появява необходимостта от наличие на международна закрила на резултатите от интелектуалната дейност на хората, на 28.03.1883 г. единадесет държави приемат **Парижката конвенция** за закрила на обектите на индустриалната собственост във всичките ѝ аспекти [4; 12; 13]. Тя насочва вниманието към стоките и паричните отношения, индустрията и търговията, като основната ѝ цел е свързана с това да се премахнат бариерите пред участниците в подобен вид отношения [2]. Това е първата от многостранните конвенции в тази област, по която към момента договарящи страни са най-много държави. Парижката конвенция поставя основите на световната патентна система, която продължава да съществува и до днес. 17 години след приемането ѝ е направена първата ревизия на Парижката конференция (14.12.1900 г.) в Брюксел. Следват ревизии на 2.06.1911 г. във Вашингтон, на 6.11.1925 г. в Хага, на 2.06.1934 г. в Лондон и на 31.10.1958 г. в Лисабон. Обект на закрила според Парижката конвенция са патентите за изобретения, полезните образци, индустриалните рисунки или модели, фабричните или търговски марки, знаците за услуги, търговското име, указанията за произход или наименованията на мястото за произход, както и преследването на нежеланата конкуренция.

Извън обсега на Парижката конвенция обаче остават произведенията на литературата и изкуството. Тяхната закрила се урежда с помощта на приетата в Берн, Швейцария, на 09.09.1886 г. **Бернска конвенция**.

В резултат на това се създават две международни организации от страните, подписали всяка една от конвенциите, а именно – Парижки съюз за закрила на обектите на индустриалната собственост и Бернски съюз за закрила на произведенията на литературата и изкуството. Всяка организация си има свой международен секретариат първоначално, които обаче през 1893 г. се обединяват в едно съвместно бюро – *Обединени международни бюра за закрила на интелектуалната собственост* (БИРПИ)¹, но запазват своята самостоятелност. По този начин синхронизират дейността си. Обединявайки се, подписват **Конвенция за учредяване на Световна организация за интелектуална собственост** (СОИС / WIPO) в Стокхолм на 14.07.1967 г. Седалището на СОИС е в Женева и тя става една от 16-те специализирани организации на ООН. В тази Конвенция дефиницията на обхвата на интелектуалната собственост включва съдържанието на Парижката и Бернската конвенции. В резултат на това според Конвенцията за учредяване на СОИС терминът *интелектуална собственост* включва следните обекти: произведения на литературата, изкуството и науката; изпълнения на артисти, звукозаписи и радиопредавания; изобретения във всички области от дейността на хората; научни открития; промишлени дизайни; търговски марки, търговски имена, означения за произход, наименования за произход; защита от недобросъвестна конкуренция; всички други права, произтичащи от интелектуалната дейност в сферата на промишлеността, науката, литературата и изкуството. Както обобщават Борин и

¹ БИРПИ – „Bureaux internationaux reunis pour la protection de la propriete intellectuelle“ (BIRPPI)

Гордеева (2022:82) във връзка със Стокхолмската конвенция, интелектуалната собственост представлява съвкупност от интелектуални права върху резултатите от творческата дейност на хората и еквивалентни средства за индивидуализация, включително и права, които са свързани със защита от нелоялна конкуренция [3].

Освен това трябва да посочим, че в рамките на Парижката конвенция на 6 ноември 1925 г. се подписва *Споразумение за международна регистрация на промишлени дизайни*, станало известно като *Хагска спогодба*. Целта ѝ е заявителят да получи изключителното право върху съответния промишлен дизайн на територията на посочените от него страни членки на Хагската спогодба. Нейната последна актуализация е направена с подписан в Стокхолм Акт на 14 юли 1967 г.

От друга страна, за регистриране на марките в международен аспект още през 1891 г. се подписва *Мадридска спогодба за международна регистрация на марките*, към която през 1989 г. се приема и Протокол. Той влиза в сила от 1 декември 1995 г., но реалното му действие стартира на 1 април 1996 г. В Мадридския съюз се включват 98 страни, сред които са по-голяма част от европейските държави, САЩ, Япония, Австралия, Русия, Китай, а от 2004 г. страна по Мадридския протокол е и самият ЕС.

В областта на патентното право на 5.10.1973 г. в Германия се подписва многостранен договор, носещ наименованието **Европейска патентна конвенция** (ЕПК), който се ратифицира от седем държави: Германия, Франция, Швейцария, Великобритания, страните от Бенелюкс (Белгия, Нидерландия, Люксембург). ЕПК, известна още като Конвенция за издаване на европейски патенти или Мюнхенска конвенция, представлява регионален договор, който влиза в сила от 1977 г. Въз основа на тази Конвенция, през 1977 г. се създава *Европейска патентна организация*, както и се разработва самостоятелен правен механизъм за издаване на единни европейски патенти. Изпълнителен орган на Европейската патентна организация е Европейското патентно ведомство, което администрира ЕПК. Централата му е разположена в Мюнхен и има три филиала – в Берлин, Хага (Европейски документален център) и Виена (Институт за патентна информация и документация). Разработеният единен европейски патент е с обхват на действие в рамките на 38-те страни-членки на Европейската патентна организация [30].

Правата, произтичащи от интелектуалната дейност на хората, свързани с индустрията, науката, литературата, изкуството, представляват **обект** на закрила в областта на интелектуалната собственост с подходящи законови мерки. Съществуващата система от национални и международни правни норми формира *права на интелектуалната собственост*, ориентирани към това да се постигне необходимия баланс между интересите на заинтересованите страни, които в случая могат да се представят в три групи: творци; тези, които използват техните творби и обществото като цяло. От друга страна, правата на интелектуалната собственост могат да се разглеждат като своеобразни стимули за творците и организациите респективно в посока на това те да ориентират своите креативност, време, ресурси за създаване на нови продукти, технологии, произведения на знанието, културата, изкуството. Чрез тези права се осигурява защита на създателите на интелектуална собственост.

Практиката показва, че съществуват **три начина за закрила** на интелектуалните резултати – законова, фактическа закрила и комбинация между двете.

В случаите, когато от специален закон се определят обектите, които могат да бъдат защитени при определени условия, включително продължителност на закрилата, тя представлява **законова закрила**.

В случаите, при които нововъведението или ценна информация със стопански характер може да бъде притежавана, ако се положат съответните усилия да се опази в тайна от конкурентите, е налице *фактическа крила*.

Тогава, когато има възможност резултатите от интелектуалната дейност да се притежават чрез осигуряване на поверителност, а срещу неправомерно узнаване може да се използва законова закрила, е налице *комбиниране между законова и фактическа закрила*.

От друга страна трябва да посочим, че *правата*, които произтичат от закрилата на интелектуалните резултати, са съответно *регистрирани* и *нерегистрирани*. При *регистрираните права* е налице защитен документ, предполагащ законова закрила. Нейната продължителност зависи от регламентирани срокове в съответния закон. При *нерегистрираните права* е налице комбиниране между произтичащите от закона права и правата, възникващи от специфични обстоятелства, т.е. свързани с фактическата закрила, както и комбинацията между законова и фактическа закрила. Практиката показва, че има голямо значение доброто познаване на особеностите на всяка от двете групи права, за да се вземе правилно решение при избора на подходяща форма на закрила на интелектуалните резултати.

По отношение на правата, произтичащи от закона, са налице два вида защита – интелектуалната собственост се свежда до изключителните права на създателя върху интелектуалния резултат, в единия случай, а при втория случай – определяне в нормативно-правни норми на забранени типове поведение по отношение на чужди интелектуални резултати, които поведения подлежат на преследване от закона. Регистрираните права, възникнали в резултат на издаването от съответен компетентен държавен орган на защитен документ, обхващат: патенти, регистрирани търговски марки, регистрирани географски означения. Към групата на нерегистрираните права принадлежат произведения на изкуството и художествената култура, артистичното им интерпретиране от различни изпълнители, продуциране на записи и т.н. При тях изключителните права на практика възникват при самото създаване на творческия резултат, като закрилата се осъществява с помощта на законовата уредба в областта на авторските и сродните на тях права.

Всеки един от посочените по-горе защитни документи си има своите особености. *Патентите* предоставят изключителни права на притежателите върху дадено изобретение, в резултат на което собствениците им могат да забранят използването му от други с търговска цел за определен период от време. Задължението да се разкрие същността на изобретението позволява да се натрупва и популяризира информация относно равнището, постигнато в дадена техническа област, както и да не се дублира осъществяваната изследователска и развойна дейност. Някои от изследователите в областта извеждат няколко основни цели на това популяризиране, които могат да бъдат описани по следния начин [1]:

- избягване на разходи за вече направени изследвания;
- идентифициране и оценяване на технологии за лицензиране и технологичен трансфер;
- познаване на най-новите технологии в съответната област;
- намиране на идеи за бъдещи иновации;
- оценяване на патентоспособността на собствената иновация;
- избягване на проблеми, свързани с нарушаване на чужди патентни права;
- оспорване издаването на патент, който е в конфликт с по-ранен собствен патент и др.

Издаването на патенти е възможно за всички области на техниката, като се преминава през процес на патентоване, характеризиращ се със сериозни разходи. Осъществяването му е в правомощията на специализирания орган, наречен Патентно ведомство, като съществуват национални и европейско ведомства. Всяко едно от тях може да издава защитни документи, имащи различен териториален обхват на действие – в рамките на конкретна държава или в посочените в документа страни, членове на Европейската патентна конвенция. Общото между всички са изискванията, на които трябва да отговарят обектите, кандидатстващи за защита. Това са критериите за патентоспособност – новост, изобретателско равнище и промишлена приложимост.

Търговските марки от своя страна представляват своеобразни знаци, чрез регистрацията на които се получава закрила. Сами по себе си те не са творчески резултати, а представляват комуникационна константа за разпознаване на конкретен продукт, услуга, техния собственик. Практиката показва, че търговските марки са сред най-популярните средства за закрила на интелектуалната собственост. Чрез тях еднотипните стоки и услуги могат лесно да се диференцират чрез критериите произход и качество [12]. Всяка една търговска марка, за да получи регистрация, трябва да се характеризира с оригиналност, за да се различава от конкурентите, както и да изпълнява идентификационна и комуникационна роля. Тъй като закрилата на търговските марки е регистрирано право, по същество на закрила подлежи информацията, кодирана в тях. Съществуват и съответни критерии, на които трябва да отговарят знаците, кандидатстващи за регистриране като търговски марки. Като специфика при търговската марка се извежда наличието на статут на общоизвестност, който сам по себе си е източник на права върху търговската марка. Подобни марки не изискват регистриране на дадена територия, тъй като с подходящи средства притежателят им може да докаже общоизвестността им в конкретния пазарен сегмент.

Важно значение имат **географските означения**, чиято закрила позволява разпознаване от страна на правото на взаимовръзката между географския произход и качеството на продуктите. Използва се в случаите, когато потребителите се интересуват от мястото, на което те се създават. В зависимост от конкретните характеристики, географските означения могат да бъдат в следните разновидности: *означения за произход, наименования за произход, географски указания*. Всяка едно от тях има свой правен статут, който позволява да се направи връзка между характеристиките и качеството на продукта и географското разположение на произхода му. *Указанията за произход* са название, израз или знак, който показва произход от конкретна страна, регион или място, т.е. идентифицира географски произход [12]. *Наименованието за произход* съвпада с географското наименование на държава, регион или местност и се използва в случаите, когато продуктовете характеристики са в резултат от особеностите на конкретното географско място, т.е. налице е причинно-следствена връзка, която потребителите търсят. Всички фактори за произвеждане на продуктите трябва да произхождат от този географски район. За разлика от наименованието за произход, *географското указание* представлява наименование на специфично място, район и само по изключение – име на страна, което се използва за означаване на земеделски или хранителен продукт, чиито специфични характеристики и качество се отдават на географския произход. Тук като задължително се поставя условието поне един от етапите на изработване или преработване да е в рамките на този регион.

Практиката показва, че много често като взаимодопълващи се активи се регистрират едновременно търговски марки и географски означения. По този начин се постига по-добра закрила, от една страна, а от друга – вниманието се фокусира върху ре-

путацията на конкретен пазарен участник и пазарното му поведение в сравнение с конкурентите.

Промишленият дизайн, като част от групата на регистрираните права, се свежда до получаване на защитен документ въз основа на регистриране на видимия външен вид на целия или на част от продукта. По своята същност следва да посочим, че промишленият дизайн представлява декоративни или естетически елементи на изделия, които могат да се възпроизведат промишлено. Получаването на закрила предполага установяване на две основни характеристики: новост и оригиналност. Вниманието се фокусира върху дизайна, който има особено значение за потребителите. В резултат на регистрирането му и получаване на защитен документ притежателят му получава правото да забранява копиране и имитиране на дизайна от трети лица.

Типологията на интегралните схеми се характеризират като специфичен интелектуален резултат, присъщ по-скоро на високотехнологичните сектори. По своята същност се свежда до проект за разположение на елементите и връзките между тях в интегралните схеми. Чрез закрилата им се забранява копирането на проекта (целия или отделни негови части). Основното изискване, което трябва да бъде изпълнено, за да се получи защитен документ, е оригиналност на топологията на схемата.

В случаите, когато не се издава защитен документ и правата на интелектуалната собственост възникват автоматично, говорим за **нерегистрирани права**. Най-широко разпространение сред тях има *авторското право*, представляващо съвкупност от права, получавани от създателите на оригинални художествени творби, чрез които те могат да упражняват контрол върху използването им с търговска цел. Специфичното е, че авторите получават и съответни морални права, свързани с опазване на целостта на произведението си, недопускане на изменението му, спиране на използването му и т.н. На практика авторското право осигурява закрила на самите творби на авторите. Съществуват и *сродни права*, които принадлежат на конкретни категории лица или бизнеси, пряко свързани с представянето и разпространението на творбите, закриляни или не чрез авторско право [1]. Като обща характеристика между авторското и сродните му права се извежда фактът, че те осигуряват закрила върху формата на изразяване, а не се отнася до информацията и идеите, включени в тях. В групата на сродните права се включват следните:

- правата на изпълнителите върху техните изпълнения;
- правата на продуцентите на аудио и видеозаписи върху продуцираните от тях записи;
- правата на радиотелевизионните организации върху техните програми.

От гледна точка на организациите и потребителите много важно значение има осигуряването на *закрила срещу нелоялна конкуренция*. За разлика от всички останали права, тук се регламентират забранените поведения по отношение на чужди интелектуални резултати. Действията, определени като нелоялна конкуренция в закона, включват следните: объркване у потребителите, дискредитиране на конкуренти, заблуждение, нелоялна сравнителна реклама. По този начин закрилата не се дефинира върху конкретен интелектуален резултат, а *срещу* действията на други лица, при което тази закрила се характеризира с висока гъвкавост и приспособимост към посегателства върху чужди интелектуални продукти.

При **фактическата закрила** на интелектуалната собственост фокусът се поставя върху поверителността на информацията, за да не може да бъде достигната с позволени средства. Обектът ѝ се нарича *ноу-хау*. Необходимо е стопански ценната информация да се опази в тайна от конкурентите и предприемането на подходящи действия

за опазване на нейната поверителност от страна на притежателя ѝ, както и всички други лица, които боравят с нея. Постигането на ефективност на фактическата закрила, тъй като не произтича от закона, на практика се свързва със специфични мерки, сред които могат да се открият следните: идентифициране на кръга на поверителната информация; регламентиране на достъпа; ограничаване на нерегламентирания достъп до информацията; обвързване на лицата, имащи достъп до поверителната информация, със задължение за неразкриване и неизползване [10].

Важно е да посочим още, че все пак в някои случаи се наблюдава едновременно възникване на законова и фактическа закрила във връзка с един и същ обект. Получаването и на защита на поверителната информация (т.е. на ноу-хау) с помощта на закон предполага тази информация да има специфичен характер. На практика трябва да е налице търговска тайна, т.е. ноу-хау, което да отговаря на условията за закрила от страна на закона. Необходимо е да са спазени регламентираните в нормативната уредба начини за придобиване на тази информация, т.е. да не са използвани непозволени средства.

3. Анализ на защитата на интелектуалната собственост в България

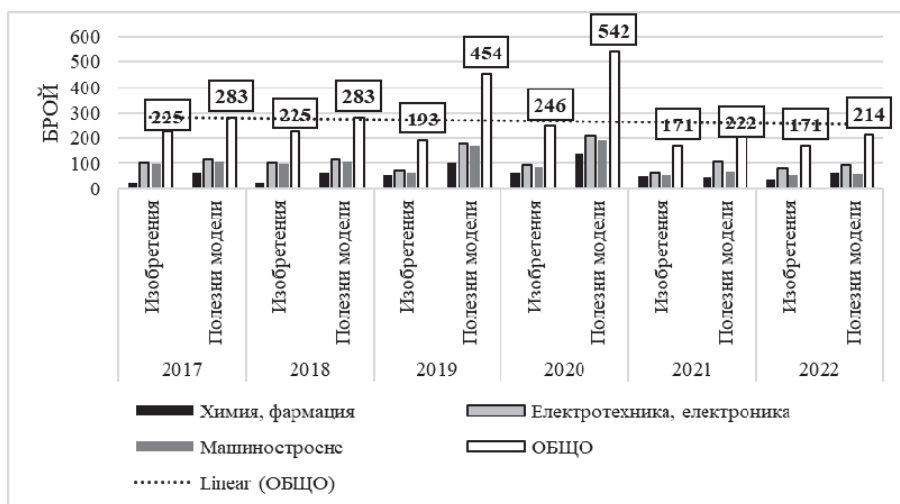
България се присъединява към Парижката конвенция за индустриална собственост през април 1921 г., а няколко месеца по-късно, през декември 1921 г. – и към Бернската конвенция [32]. Това е и годината, в която в България се приема първият Закон за патентите за изобретения. Стартира се издаването на бюлетин за индустриална собственост, чрез който се популяризират регистрираните в страната търговски и индустриални патенти, марки, официални разпоредби и известия съответно. Създаденият през 1948 г. Институт за рационализация с Указ на Президиума на Народното събрание от 4.06.1948 г. и реорганизиран през 1962 г. в Институт за изобретения и рационализации (ИНРА), се трансформира през 1993 г. в Патентно ведомство на Р България. ИНРА е правопреемник на създаденото с Указ на царя №56/31.12.1903 г. (обн. ДВ бр. 9/14.01.1904 г.) Бюро за индустриална собственост [33].

От 1970 г. България е член на Световната организация за интелектуална собственост. През 2002 г. страната се присъединява и към Европейската патентна конвенция.

Българското патентно ведомство издава защитни документи за обектите на интелектуалната собственост, а именно: патенти за изобретения, полезни модели, търговски марки, промишлени дизайни, сертификати за допълнителна закрила (SPC)², географски означения, нови сортове растения и породи животни, топология на интегрални схеми, временна закрила и действие на европейски патент на територията на Р България.

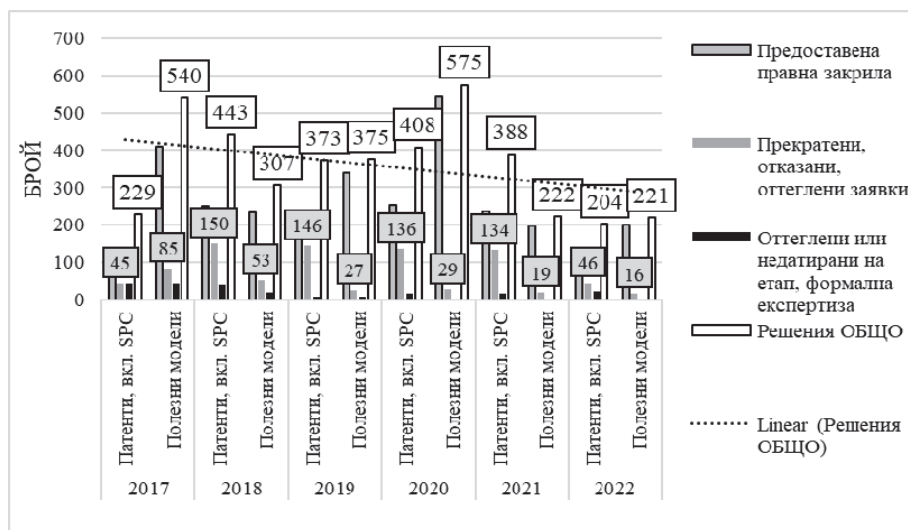
Анализът на данните на Патентното ведомство за периода 2017-2022 г. показва, че тенденцията при подадените заявки за изобретения и полезни модели се характеризира първоначално с увеличаване на подадените такива, след което тенденцията става намаляваща. В резултат на това отчетените заявки през 2022 г. са с 24% по-малко в сравнение с тези през 2017 г. В средата на периода, 2019-2020 г., при полезните модели се наблюдава тенденция на значително завишаване – 2,4 пъти в сравнение с началото на периода (вж. фиг. 1).

² Сертификатите за допълнителна закрила са предназначени за лекарствени продукти и такива за растителна защита, с цел да се компенсират патентопритежателите им с достатъчен срок за защита, тъй като срокът на действие на патента при тези два типа продукти се намалява предвид времето, необходимо за тестването им и получаване на необходимите разрешения за приложение.

Фигура 1. Брой подадените заявки за изобретения и полезни модели по области за периода 2017-2022 г. в Р България³

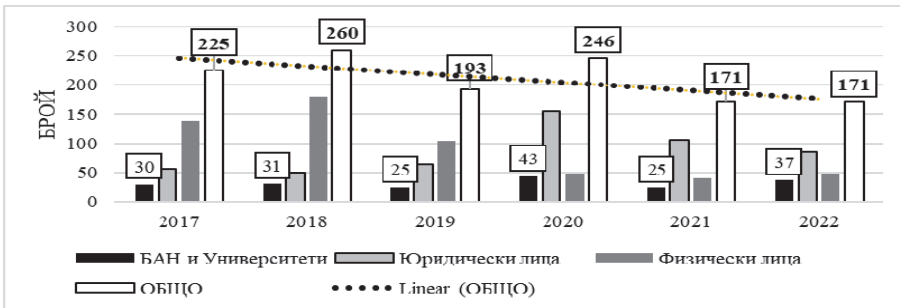
Данните за взетите решения за подадените заявки за патенти и полезни модели показват, че относителният дял на прекратените, отказаните и оттеглените заявки варира между 5 % (2020 г.) и 39 % (2019 г.) за разглеждания период. По-голям е дялът при патентите и сертификатите за допълнителна закрила (вж. фиг. 2).

Фигура 2. Постановени решения по заявки за патенти, регистрация на полезни модели и сертификати за допълнителна закрила в Р България (2017-2022 г.)⁴

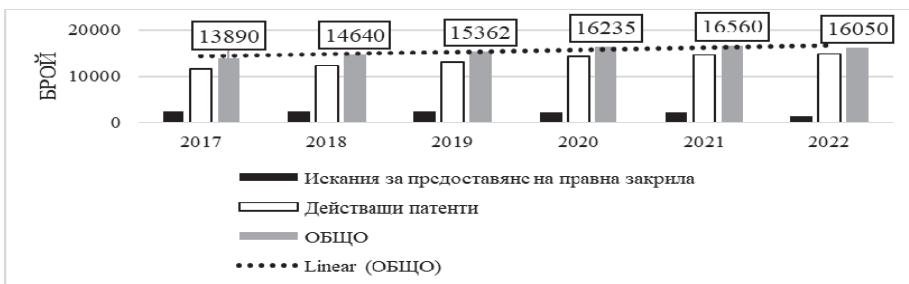
³ Фигурата е съставена от автора по данни от Патентно ведомство на Р България към 24.07.2024 г.

Анализът на подадените заявки за регистриране на изобретения показва наличие на три групи заявители в България – БАН и университетите, юридически и физически лица. Най-малък брой заявки са получени от БАН и университетите в страната. През първата половина на разглеждания период (2017-2019 г.) най-голям брой заявки са подадени от физически лица. През втората половина на периода (2020-2022 г.) тяхната позиция се заема от юридическите лица (вж. фиг. 3).

Фигура 3. Брой подадени заявки за изобретения по вид на заявителите в Р България (2017-2022 г.)⁵

Като благоприятна можем да отчетем наблюдаваната тенденция за увеличаващ се брой подадени искания и действащи на територията на нашата страна европейски патенти в границите на разглеждания период (2017-2022 г.). Общото нарастване е 1,16 пъти през 2022 г. в сравнение с 2017 г. Наблюдава се следната тенденция – действащите патенти непрекъснато се увеличават, докато при исканията за предоставяне на правна закрила до средата на периода се отчита нарастване, след което техният брой започва да намалява. В резултат на това през 2022 г. исканията са с 40% по-малко в сравнение с регистрираните през 2017 г. (вж. фиг. 4).

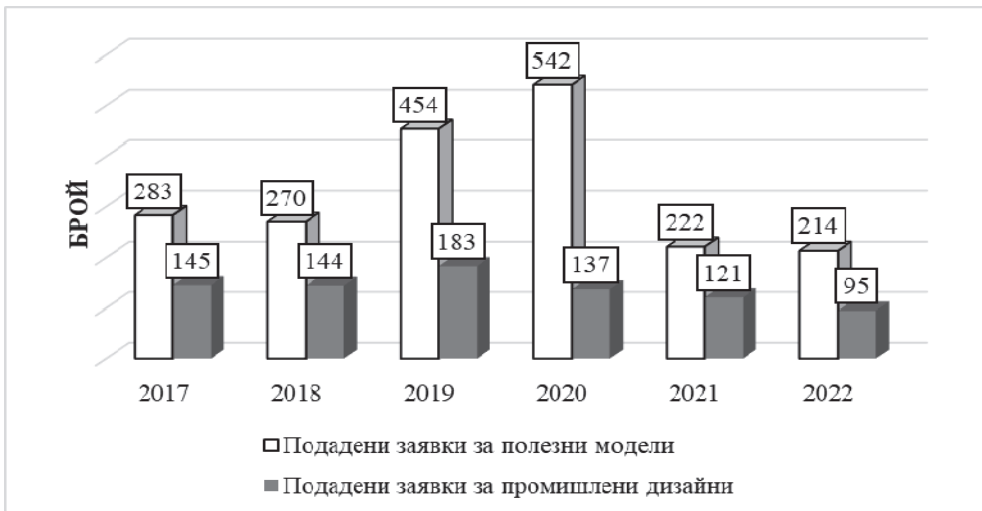
Фигура 4. Динамика на подадени искания и действащи на територията на Р България за европейски патентни (2017-2022 г.)⁶

⁴ Фигурата е съставена от автора по данни от Патентно ведомство на Р България към 24.07.2024 г.

⁵ Фигурата е съставена от автора по данни от Патентно ведомство на Р България към 24.07.2024 г.

⁶ Фигурата е съставена от автора по данни от Патентно ведомство на Р България към 24.07.2024 г.

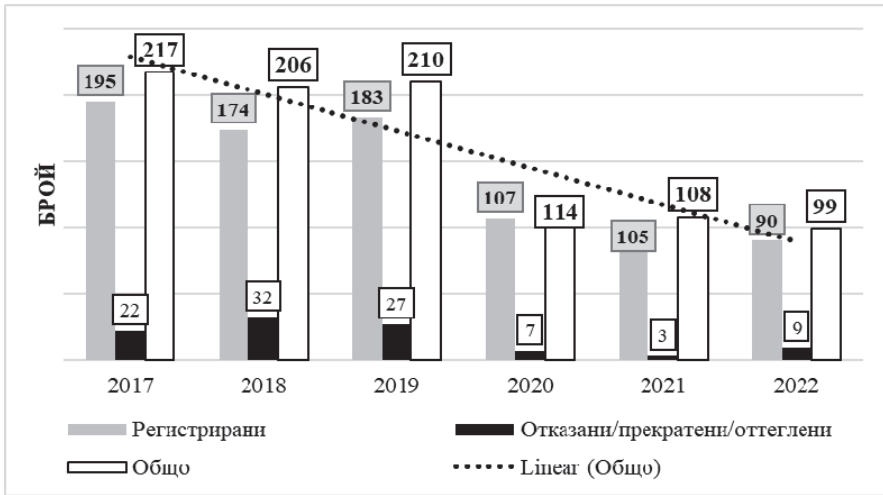
От друга страна, прави впечатление, че интересът към полезните модели е по-голям в сравнение с този към промишлените дизайни. За разглеждания период не се наблюдава еднопосочна тенденция на изменение и при двата обекта на интелектуална собственост. Като обща тенденция и в двата случая се вижда спад в края на периода, който при заявките за полезни модели е в размер на приблизително 54%, а при промишлените дизайни – 43% спрямо броя на подадени такива през 2017 г. Периодът 2019-2020 г. се характеризира с увеличаване на подадените заявки за полезни модели, въпреки че през предходните две години е отчетен сериозен спад. 2019 е годината, през която е отчетен най-голям брой на депозираните заявки за промишлени дизайни (вж. фиг. 5).

Фигура 5. Брой подадени заявки за полезни модели и промишлени дизайни в българското патентно ведомство за периода 2017-2022 г.⁷

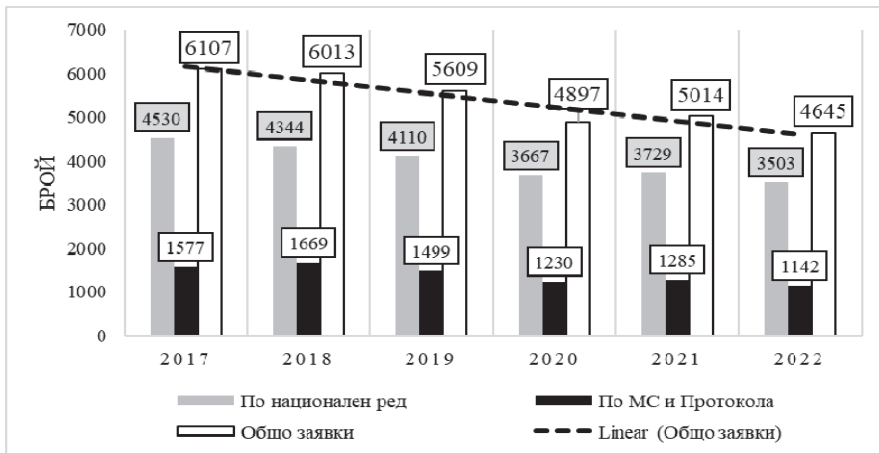
Като неблагоприятна тенденция следва да отчетем наблюдавания спад в размер на два пъти в края на разглеждания период в сравнение с началото му при регистрираните промишлени дизайни в България – от 195 през 2017 г. до 90 през 2022 г. От своя страна, делът на отказаните (прекратени или оттеглени) заявки за промишлени дизайни у нас варира между малко под 3% (през 2021 г.) и 15,5% (през 2018 г.) от общия брой (вж. фиг. 6).

⁷ Фигурата е съставена от автора по данни от Патентно ведомство на Р България към 24.07.2024 г.

Фигура 6. Общ брой регистрирани и отказани (прекратени/оттеглени) промишлени дизайни в Р България за периода 2017-2022 г.⁸

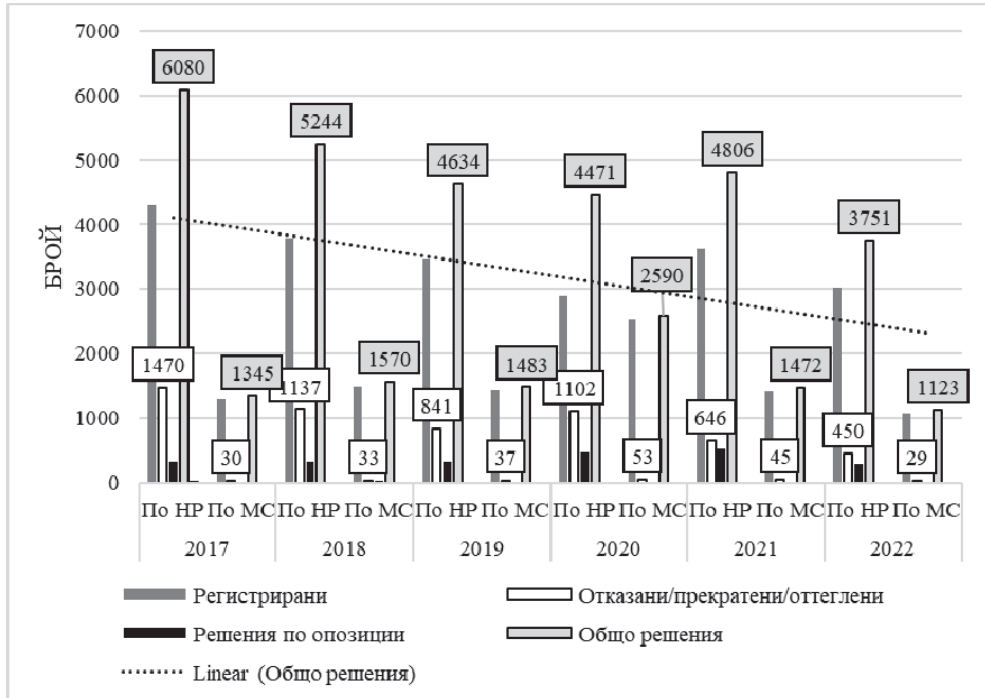
При регистрираните търговски марки се наблюдават години на увеличение, следвани от такива на спад и обратно. Сравняването на данните показва, че между 72% и 75% от търговските марки в България се регистрират според изискванията, характерни за страната (т.е. по национален ред). Останалите търговски марки за разглеждания период (25-28%) са регистрирани според Мадридската спогодба за международна регистрация на марките (от 1891 г.) и Протокола относно нея (започнал да действа от 1.04.1996 г.). Отчетеният спад през 2022 г. в сравнение с 2017 г. е в размер на приблизително 24% (вж. фиг. 7).

Фигура 7. Регистрирани търговски марки в Р България по национален ред и Мадридската спогодба (МС) за периода 2017-2022 г.⁹

⁸ Фигурата е съставена от автора по данни от Патентно ведомство на Р България към 24.07.2024 г.

Анализът на данните за взетите решения относно регистрацията на търговски марки у нас показва, че доминират регистрираните такива, чийто относителен дял от всички марки е в диапазона от 75% (2017 г.) до 84% (2022 г.). От своя страна делът на отказаните, прекратени и оттеглени заявки за търговски марки варира от малко под 10% (2022 г.) до 20% (2017 г.) (вж. фиг. 8).

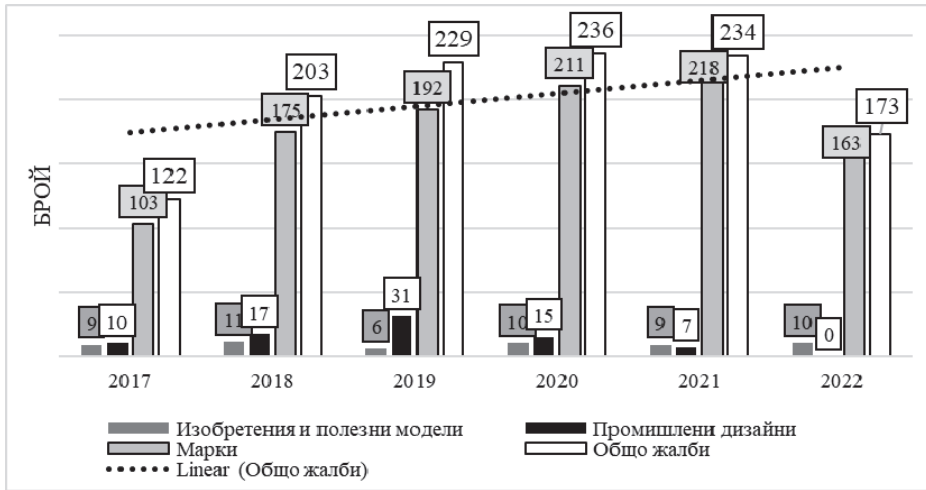

Фигура 8. Динамика по решенията за заявките за търговски марки в Р България за периода 2017-2022 г.¹⁰

В Патентното ведомство се поддържа и регистър за постъпили жалби и искания относно патентите за изобретения и полезни модели, промишлени дизайни, търговски марки. Публикуваните данни за периода 2017-2022 г. показват, че преобладават жалбите, отправени към търговските марки, като по отношение на промишлените дизайни през 2022 г. няма постъпили такива (вж. фиг. 9).

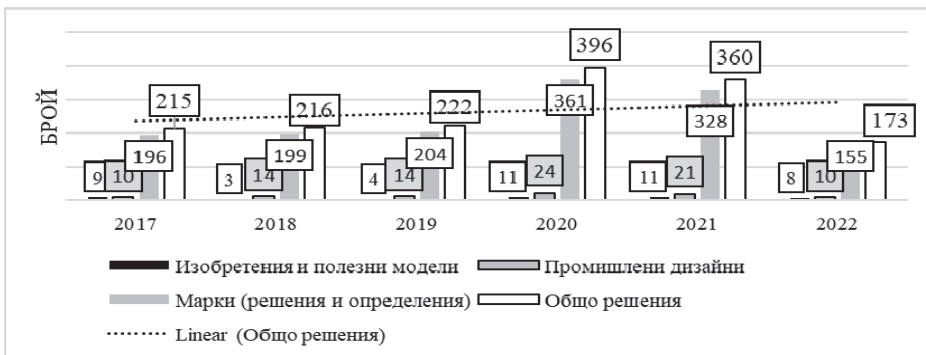
⁹ Фигурата е съставена от автора по данни от Патентно ведомство на Р България към 24.07.2024 г.

¹⁰ Фигурата е съставена от автора по данни от Патентно ведомство на Р България към 24.07.2024 г.

Фигура 9. Подадени жалби за обекти на индустриалната собственост в Патентното ведомство на Р България за периода 2017-2022 г.¹¹

Прави впечатление, че жалбите относно патентите за изобретения и полезни модели имат най-малък относителен дял за целия разглеждан период, като варира между 2,6% (2019 г.) и 7,3% (2017 г.), докато при търговските марки този процент е над 84% за целия период. Тази тенденция се запазва и при взетите решения във връзка с получените жалби към обекти на интелектуалната собственост, а именно – най-много такива са отчетени при марките – между 89,6% и 92% от всички решения се отнасят за тях. Най-много решения във връзка с постъпили жалби Патентното ведомство е отчетло през 2020-2021 г., което съответства на броя постъпили такива (вж. фиг. 10).

Фигура 10. Решения по подадени жалби и искания относно обекти на индустриалната собственост в Патентното ведомство на Р България за периода 2017-2022 г.¹²

¹¹ Фигурата е съставена от автора по данни от Патентно ведомство на Р България към 24.07.2024 г.

В рамките на разглеждания период (2017-2022 г.) попадат и годините, белязани от пандемията Covid-19, в резултат на което икономиката на всички страни, включително и на България се характеризира със свиване. Наложените ограничения през 2020-2021 г. и част от 2022 г. дори имаха за резултат застой във всички сектори. С този факт и поради невъзможността за провеждане на редица дейности по обичайния за тях начин, можем да свържем и намаляването на регистрираните защитни документи в Патентното ведомство на България през 2021 г.

Заклучение

В съвременната икономика интелектуалната собственост има важна, стимулираща роля за развитие на организациите и икономиките като цяло. Тя е резултат от творческата дейност на хората и лежи в основата на иновациите, които са двигател на развитието. Представлява важна предпоставка за формиране и функциониране на благоприятна иновационна среда. Опазването на собствеността върху нововъведенията за извличане на максимална полза за компаниите зависи от възможностите поверителната информация да получи нужната закрила. Притежаването на интелектуална собственост върху продукти, услуги, технологии и т.н., позволява постигане на уникалност на формите, в които тя се материализира, създаване на изключителни пазарни позиции чрез генериране на конкурентни предимства. Лицензирането, достъпът до нови технологии и пазари, възможностите за партньорство и коопериране са тясно свързани с интелектуалната собственост, като я превръщат в източник и на допълнителни доходи. Именно интелектуалната собственост може да се разглежда като формален начин за определяне на правила и рамки, в които участниците могат да си взаимодействат. Необходимо е стимулиране на творческата дейност в България с цел да се промени наблюдаваната към 2022 г. намаляваща тенденция при регистриране на обекти на индустриалната собственост. Това е допълнителен тласък за развитие на иновационната дейност и повишаване конкурентоспособността на икономиката на страната като цяло.

Литература

1. Агов, А. и колектив. (2008). *Иновациите: европейски, национални и регионални политики*. София: Фондация „Приложни изследвания и комуникации“.
2. Белчева, С. (2019). *Актуални проблеми на правото на интелектуална собственост в интернет*. https://www.academia.edu/39913376/%D0%90%D0%9A%D0%A2%D0%A3%D0%90%D0%9B%D0%9D%D0%98_%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9B%D0%95%D0%9C%D0%98_%D0%9D%D0%90_%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%D0%A2%D0%9E_%D0%9D%D0%90_%D0%98%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%A3%D0%90%D0%9B%D0%9D%D0%90_%D0%A1%D0%9E%D0%91%D0%A1%D0%A2%D0%92%D0%95%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2_%D0%92_%D0%98%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%9D%D0%95%D0%A2 [15.07.2024]

¹² Фигурата е съставена от автора по данни от Патентно ведомство на Р България към 24.07.2024 г.

3. Борин. Б. В., Гордеева М. А. (2022). Интеллектуальная собственность: понятие, доктринальные подходы и содержание. Вопросы российского и международного права. 2022. Том 12. №3А. с. 80-85. DOI: 10.34670/AR.2022.19.41.008
4. Борисов, Б., М. Маркова. (2002). *Нови обекти на интелектуалната собственост*. София: Унив. изд. „Стопанство“
5. Борисова, В. (2018). Модели за управление на интелектуалната собственост за формиране на бизнес-концентрации в творческите индустрии. Икономическа мисъл, кн. 1, с. 41-56 DOI <https://doi.org/10.56497/etj1863102>
6. Василева, Б. (2013). Търговски сделки с интелектуална собственост. *Научни трудове на Русенския университет. Том 52, серия 7*, 135-139
7. Вичковский, Н. А., В.А. Осипов. (2021). Генезис понятия „интеллектуальная собственность. Вектор науки ТГУ. Серия: Экономика и управление. 2021. № 1. с. 5-12. DOI: <https://doi.org/10.18323/2221-5689-2021-1-5-12> [31.07.2024]
8. Домнина, С. В. (2009). Интеллектуальная собственность в контексте общественного благосостояния. Вестник УГТУ–УПИ, 2009. № 4, с. 37-44.
9. Иванов, Н. (2009). Преглед на правната защита на авторското право и сродните му права по българското право и предизвикателствата пред нея в европейски и международен мащаб. *Law Journal*. 2. Retrieved from <https://law.nbu.bg/download/law-jurnal/statii3/law-journal-2-2009-2.pdf> [15.07.2024]
10. Иванова, Р. (2018). *Управление на иновациите*. Варна: Изд. „Геа Принт“
11. Манева, В. (2016). *Закрила на правата на интелектуалната собственост*. <https://eprints.nbu.bg/3670/1/Zakrila%20na%20pravata%20na%20InSo-%2019.06.17Doc1.doc> [17.07.2024]
12. Маринова, И., А. Войкова. (1995). *Иновационни процеси във фирмата и фирмена култура*. София: Тилиа
13. Митев, К. (2002). *Защита на интелектуалната собственост*. Русе: Център „Конкурентна система за обучение и управление на висшето образование“
14. Мэггс, П. Б., А. П. Сергеев (2000). Интеллектуальная собственность. Москва: Юристъ.
15. Павлова, У.О., Д.А. Михайлов. (2018). Интеллектуальная собственность. Самара: Изд-во Самарского университета, 2018
16. Под ред. А. Барышев. (2009). *Инновационный менеджмент. Учебное пособие*. 3-е изд. Москва: Изд.-торговая корпорация „Дашков и К“
17. Под ред. проф. В. Горфинкеля. (2014). *Экономика инноваций. Учебник*. Москва: КноРус
18. Судариков, А. (2007). Интеллектуальная собственность. Москва: Издательство деловой и учебной литературы.
19. Drahos, P. (1999). Intellectual property and human rights. *Intellectual Property Quarterly (I.P.Q.)*. 3, pp. 349-371
20. Gaikwad, A. (2020). A study of intellectual property rights and its significance for business. *Journal of Information and Computational Science*. Vol. 10, Issue 2. p. 552-561
21. Kinsella, N. (2000). Against intellectual property. *Journal of Libertarian Studies*. Vol. 15, no. 2. Spring 2000, pp. 1–53
22. Palfrey, J. (2012). *Intellectual property strategy*. Cambridge: The MIT Press.
23. Rakova, M. (2021). Using of Intellectual Property Rights in a Creative Industry in a Global Dimension. SHS Web of Conferences 92, 03024 (2021) Globalization and its

- Socio-Economic Consequences 2020. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20219203024> [30.07.2024]
24. Zade1, M. et al. (2023). Intellectual property rights (IPR): An overview. *International Journal of Pharmaceutical Chemistry and Analysis*. 10 (3), pp. 156–163 <https://doi.org/10.18231/j.ijpca.2023.028>
25. WIPO Intellectual Property Handbook. (2004). WIPO Publication No. 489 (E).
26. United Nations. (2011). Intellectual Property Commercialization: Policy Options and Practical Instruments. New York and Geneva.
27. Министерство на икономиката и индустрията. <https://www.mi.government.bg/general/formite-na-zakrila-na-nird-v-biznesa/> [18.07.2024]
28. Официален уебсайт на ЕС. https://europa.eu/youreurope/business/start-grow/intellectual-property-rights/index_bg.htm
29. Патентно ведомство на Р България <https://www.bpo.bg/bg/about/koi-sme-nie> [22.07.2024]
30. Списък на страните членки на европейската патентна организация. <https://www.epo.org/en/about-us/foundation/member-states/date>
https://europa.eu/youreurope/business/start-grow/intellectual-property-rights/index_bg.htm
31. https://unicheats.outsidia.com/files/unwe_files/20170124_unicheats.net_1166_unwe.pdf [22.07.2024]
32. *WIPO-Administered Treaties*. http://www.wipo.int/treaties/en/ShowResults.jsp?lang=en&treaty_id=2 [22.07.2024]
33. *WIPO-Administered Treaties*. http://www.wipo.int/treaties/en/ShowResults.jsp?lang=en&treaty_id=15 [22.07.2024]